

8.4 Kulturno antropološke strukture stanovništva

Kulturno antropološke osobine stanovništva, izvode se na osnovu pripadnosti: rasi, narodu ili naciji, jeziku i religiji. Tu se ubrajaju i obrazovne strukture, tj distribucije stanovništva na osnovu pismenosti i školske spreme.

Reč je o vrlo specifičnim obeležjima pojedinaca i društvenih grupa, bitno drugačijim u odnosu na sva ostala, biološka i socio-ekonomska. Dok je kod ovih poslednjih, reč o objektivnim karakteristikama (pokazateljima) kao što su: pol, starost, bračno stanje, zanimanje, kod etničkog opredeljenja i veroispovesti, kao i jezika (maternjeg i govornog) reč je o ličnom izjašnjavanju pojedinaca. To je pravo ustavom zagarantovano, pa je, kao takvo, *de facto* subjektivno i podložno promenama tokom vremena, a u vezi sa opštom političkom i društveno ekonomskom klimom, dominantnim socijalnim vrednostima, kolektivnim pamćenjem i grupnom identifikacijom i sl (primer Jugoslovena, Muslimana, Bošnjaka i sl).

Iz te «lične» ili privatne note, kao imanentne osobine ovih obeležja, pa samim tim i struktura, proizlaze brojne, teško savladive prepreke u utvrđivanju kulturno antropoloških struktura, a posebno njihovom praćenju tokom vremena. Dalje, nemogućnost objektivnog uvida u ove strukture nastaje i usled: 1) odsustva zadovoljavajućih pojmovnih odredbi (naroda, nacije, nacionalnosti, rase); kao i 2) znatnih razlika u statističkim definicijama i evidenciji različitih zemalja tokom vremena, što onda bitno otežava praćenje i komparativna proučavanja.

8.4.1. Pismenost i obrazovanje

Pismenost je pretpostavka za obrazovanje i sticanje kvalifikacija u društvu odnosno stanovništvu. Ona se posmatra u odnosu na lica starija od 7 godina, odnosno počev od donje granice obaveznog obrazovanja.

Struktura stanovništva prema pismenosti najpre se izražava kao distribucija udela pismenih i nepismenih. Sama definicija pismenosti različita je od zemlje do zemlje kao i od popisa do popisa. Tako, na primer, u prvom jugoslovenskom popisu nakon Drugog

svetskog rata, 1948, pismenost se odnosila na sva lica koja su znaju da čitaju. Od popisa 1953 promenjen je koncept, pa se pismenim smatralo samo ono lice koje ume da napiše i pročita tekst¹.

Pismenost stanovništva tesno je povezana sa opštim nivoom modernizovanosti, procesima deagrarizacije i industrijalizacije, kao i sa brzinom promena u globalnom društvu. Ona je, takođe, tesno povezana sa ostalim socio demografskim osobinama, pre svega starosno polnom, ali i ekonomskim strukturama.

Na teritoriji Srbije 1931 godine registrovano je skoro polovina nepismenog stanovništva, da bi nakon Drugog svetskog rata udeo nepismenih opao na oko 27%. Kao što smo napred upozorili, treba biti obazriv kod komparacija tokom vremena, zbog razlike u primenjenim odredbama «pismenosti».

U periodu ubrzane modernizacije nakon Drugog svestkog rata, broj nepismenih se konstantno smanjivao, sa 29,5% (1953) na 6,7% u 1991 odnosno 3,8%, 2002 (u Vojvodini, su odgovarajući udeli drastično niži, u 1953, 12,9 %, a 1991, 4,1 i 2.4% u 2002), (tabela 1)².

Tabela 1. Nepismeno stanovništvo centralna Srbija i Vojvodina, 1953-2002 (u %)			
		muško	žensko
	Ukupno	Centralna Srbija	
1953	29,5	12,9	44,9
1961	24,4	10,3	37,6
1971	17,6	7,3	27,5
1981	11,1	4,1	17,9
1991	6,7	2,2	11,0
2002	3,8	1.1	6.4
		Vojvodina	
1953	12,9	8,3	17,0
1961	11,3	6,6	15,6
1971	9,0	5,1	12,8

¹ Danas se sve više govori i o potrebi registrovanja tzv «funkcionalne» (ne)pismenosti, koja podrazumeva i sposobnost razumevanja i interpretacije napisanog i pročitanog. Kada se pojam ovako «rastegne», po pravilu se dobijaju mnogo slabiji rezultati o nivou pismenosti jedne populacije. Ona se može iskazati recimo preko udela: lica bez škole + lica sa završenih 1-3 razreda osnovne škole (Radivojević, et al, 1995)

² Udeo od 1-1,5% smatra se donjim pragom u snižavanju nepismenosti, tj genetskim, a duguje se mentalno oštećenim licima, koja se ne mogu opismeniti.

1981	5,8	3,1	8,3
1991	4,1	1,9	6,2
2002	2,4	1,0	3,7
Izvor: Radivojević, B et al (1995:204) i za 2002 www.rzs.stat.sr.gov.yu			

Nepismenost je, po pravilu, povezana sa starošću i polom (tabela 1 i tabela 2). Udeli nepismenih veći su u starom nego u mlađem stanovništvu, po pravilu su viši kod žena, nego kod muškaraca. Smanjivanje nepismenosti tokom vremena brže je kod muškaraca nego kod žena, što se objašnjava ideologijom patrijarhata, odnosno razlikama u javnom i privatnom tretmanu i životnim biografijama rodova. Modernizacija društva odnosno njegov preobražaj iz tradicionalnog, poljoprivrednog u moderno industrijsko i postindustrijsko, povlači brže procese opismenjevanja, obrazovanja i sticanja potrebnih kvalifikacija kod mlađih generacija oba pola, kao i nepoljoprivrednog stanovništva. U doba pozne modernosti sve se više govori i o neophodnosti posedovanja tzv «informatičke pismenosti», tj umeća korišćenja kompjutera i interneta kao preduslova za globalnu umreženu komunikaciju.

Tabela 2. Nepismeno stanovništvo prema starosti i polu, Centralna Srbija, Vojvodina, 1981-2002 (u %)						
	Centralna Srbija			Vojvodina		
	1981					
	svega	Muško	žensko	svega	muško	žensko
ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
10-19	1,4	3,1	1,0	2,3	4,1	1,6
20-34	3,3	5,9	2,7	6,8	9,7	5,7
35-64	47,1	30,9	50,6	50,4	41,7	53,5
65+	47,4	58,8	44,9	39,4	42,9	38,2
	1991					
ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
10-19	1,3	3,9	0,8	2,6	6,1	1,6
20-34	2,8	6,4	2,2	6,1	11,4	4,6
35-64	40,2	34,4	41,3	44,4	31,4	45,3
65+	55,1	54,5	55,2	46,4	40,8	48,0
	2002					
ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100
10-19	2,3	7,8	1,4	4,6	11,7	2,8
20-39	4,5	13,4	3,0	8,3	19,3	5,6
40-64	14,2	22,9	12,8	25,1	31,2	23,5
65+	77,3	53,5	81,2	60,7	36,0	66,9

Na primeru stanovništva centralne Srbije i Vojvodine (tabela 2) vidimo da udeli nepismenih beleže skok posle 35 godine starosti, odnosno, da je najviše nepismenih lica oba pola kod starog stanovništva, preko 65 godina starosti (gotovo 2/3 u 2002). Povećanje udela neobrazovanog stanovništva te starosne grupe tokom vremena, a posebno u intervalu 1991-2002, duguje se starenju tog dela stanovništva.

Školska sprema je, takođe, obeležje koje se posmatra samo za stanovništvo iznad određene starosti (preko 10 godina). Klasifikacije stepena školskog obrazovanja zavise od države do države, a nekad i tokom vremena, ne samo u vezi sa usvojenim obrazovnim sistemom nego i njihovim reformama tokom vremena.

Obrazovna struktura stanovništva registruje se preko pojma (prethodno) završene školske sprema (tabela 3). Na taj način, statistička slika o obrazovanju neke nacije pokazuje se kao nešto nepovoljnija od faktičke, jer se, recimo za đake i studente, tj lica koja još nisu dovršila svoje školovanje, prikazuje preko nižeg nivoa (za učenike srednje škole, to je osnovna škola, za studente, srednja i sl).

Da bi se prevazišao taj i drugi problemi, recimo oko načina tretiranja zvanja i titula, stečenih u različitim obrazovnim sistemima, u mnogim razvijenim sredinama se obrazovna struktura iskazuje preko broja godina provedenih na školovanju (primer SAD-a i drugih).

U demografskom smislu, važno je podvući da je obrazovna struktura, kao, uostalom, i struktura prema pismenosti, povezana sa starosno polnim sastavom stanovništva, odnosno komponentama porasta, natalitetom, mortalitetom i migracijama.

U Srbiji je recimo od u periodu posle rata (od popisa 1953) pa sve do 2002 značajno porastao udeo lica sa višim i visokim obrazovanjem sa 0,7% na preko 10%, odnosno u periodu 1981-2002, taj udeo je uvostručen (tabela 3), što je svakako posledica širenja sistema obrazovanja i sve većeg obuhvata stanovništva višim nivoima, u skladu za zahtevima ekonomije i globalnih društvenih promena.

Istovremeno, zabeležen je značajan pad udela neškolovanog stanovništva i lica sa nepotpunim osnovnim obrazovanjem, što je posledica ne samo širenja obaveznog osmogodišnjeg školovanja u posleratnom periodu, već i pada nataliteta i starenja

stanovništva (smanjenja priliva novih generacija). Udeli neškolovanih se povećavaju sa starošću, tj nepismenog i neobrazovanog stanovništva je najviše među starijim generacijama, a posebno među ženskim seoskim stanovništvom, dok su kod svih ostalih, ovi udeli manji. Otuda je mortalitet starih lica dinamički činilac u oblikovanju obrazovne strukture u pravcu smanjenja udela nepismenog stanovništva, koji deluje u istom pravcu kao i sociokulturni, tj širenje obrazovanja ³.

Takođe, uticaj demografskog okvira, tj starosno polnog sastava na opadanje udela lica bez škole i sa nepotpunom osnovnom školom, tokom vremena, od 1981-2002, vidi se iz podaraka tabele 1. 1981 udeo onih bez škole i sa nepotpunom OŠ u centralnoj Srbiji je iznosio 18,7 i 29,8 %, da bi dve decenije kasnije opao na 6,2 i 16,5% respektivno (u Vojvodini sa 13,4% i 21,2% na 4,3 i 17,0 respektivno).

Tabela 3. Stanovništvo staro 15 i više godina po školskoj spremi, Srbija, 1981-2002 (u %)						
	ukupno	Bez školske spreme*	4-7 razreda OŠ	Osnovno obrazovanje	Srednje obrazovanje	Više i Visoko
Srbija						
1981	100	18.7	26.2	24.5	24.6	5.7
1991	100	...	...	...	...	...
2002	100	5.7	16.6	24.0	40.6	10.9
centralna Srbija						
1981	100	18.7	29.8	19.8	25.1	6.4
1991	100	13.0	20.6	24.2	31.8	9.5
2002	100	6.2	16.5	23.7	39.6	11.4
Vojvodina						
1981	100	13.4	21.2	31.7	27.1	5.1
1991	100	10.5	23.0	25.3	33.0	7.4
2002	100	4.3	17.0	25.1	43.4	9.4
Napomena* uključuje i lica sa 1-3 razreda OŠ						
Za Srbiju 1991 nedostaju podaci zbog neuspelog popisa na Kosovu i Metohiji						
izvor: Radivojević, B (1995:179) i						
Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, (2004:74)						

³ Komparacija udela po starosti i polu pokazuje da su razlike u obrazovanju najmanje među mlađim generacijama kod svih nivoa obrazovanja, osim kod najvišeg (Radivojević, 1995) Kod najviših obrazovnih nivoa, najveće su razlike u korist žena u starosti 20-24 i 25-29 godina, što ukazuje na dobro poznatu činjenicu iz svakodnevnog života i iz istraživanja da su žene «vrednije», tj da se njima «žuri» da što pre okončaju započete škole, da bi se posvetile braku i roditeljstvu

8.4.2. Etničke strukture

Demografsko istraživanje etničke strukture sprovodi se na osnovu pojmova koji se koriste u statističkom regitrovanju i praćenju, kao što su: *narod*, *narodnost*, *nacionalnost* i *nacija*. Doduše, već iz ovog pojmovnog šarenila, naslućuje se neujednačenost i različit pristup etničkom fenomenu od jedne do druge države.

Na jednoj strani su države, koje su usvojile pravni pojam *nacije*, kao političke zajednice (udruženja) građana. To je slučaj sa SAD-om, Kanadom i dr, koje imaju dugu istoriju imigracije stanovništva različitih vera, rasa, etniciteta uz postepenu asimilaciju u jednu jedinstvenu, novu naciju. Doduše, ti procesi se odigravaju od samog početka formiranja ovih država, u koje su se useljavala lica različitog etničkog, rasnog, religijskog i jezičkog porekla. Usled takvog pravnog rešenja, u njihovim popisima i registrima ne ispituje se etnička pripadnost (jer su svi ili većina Amerikanci, Kanađani i sl), već etničko poreklo. Etnički koreni izvode se na različite načine, preko zavičajnosti, odnosno porekla. Poreklo se može rekonstruisati na osnovu: maternjeg jezika ili narodnosti pretka koji se doselio u «novi svet», ili na osnovu «zavičajnosti» (slučaj SAD-a). Zavičajnost se ispituje preko mesta i zemlje rođenja pojedinca i njegovih roditelja. Za sve stanovnike rođene izvan SAD-a, recimo, beleži se zemlja rođenja i iseljenja, zatim rasa, maternji jezik i religija.

Sasvim je drugačija situacija u državama u kojima se nacionalnost ne izjednačava sa državljanstvom. U njima se etnički sastav ispituje preko različitih pojmova: etničke pripadnosti, narodnosti, nacionalnosti, etničke grupe, naroda.

U slučaju Republike Srbije, demografsko proučavanje etničke strukture vrši se, kao i u slučaju drugih država, na osnovu podataka popisa i vitalne statistike. Popisi se mogu pratiti unazad sve do daleke 1834 godine. Tako za periodu od 1834 - 2002 postoji ogromna empirijska evidencija, od 37 popisa (19 srpskih, 5 austro-ugarskih, 5 bugarskih, 8 jugoslovenskih). Oni su, doduše, nastali u nejednakim vremenskim intervalima, različitim opštim političkim i društvenim prilikama, pri čemu treba imati u vidu ocenu stručnjaka da su svi podaci do popisa 1948 veoma oskudni (Radovanović, 1995).

Termin «narodnost» korišćen je u svim jugoslovenskim popisima stanovništva od 1921 – 1981, odnosno pojam *nacionalnost* u popisima 1991 i 2002 (poslednji navedeni

popis sproveden je u Republici Srbiji, bez Kosova i Metohije). Oba pojma odnose se na pripadnost pojedinca određenom narodu, nacionalnoj manjini ili etničkoj grupi.

Ono što je posebno važno, a što služi kao sastavni i komparativni pokazatelj etničke strukture, jesu maternji jezik i veroispovest. Imajući u vidu da je reč o subjektivnom obeležju pojedinaca, upravo ova 2 kontrolna obeležja omogućavaju dobijanje objektivnije predstave u proučavanju i rekonstrukciji etničke strukture jedne teritorije tokom vremena (Breznik et al, 1978).

«Stvarna» etnička slika rezultat je određene, pre svega, nacionalne, politike. To se najbolje može sagledati iz klasifikacije relevantnih obeležja povezanih sa nacionalnim sastavom, koju usvaja statistička služba i na osnovu nje sprovodi popise i vitalne registre stanovništva. Tako na primer, pod uticajem jugoslovenskog modela socijalizma u toku i neposredno nakon Drugog svetskog rata, na prostoru nekadašnje zajedničke jugoslovenske države, stvorene su 2 potpuno nove nacije: crnogorska i makedonska, a ubrzo potom i treća – muslimanska⁴. Time se došlo do jedinstvenog svetskog fenomena izjednačavanja konfesionalnog i nacionalnog obeležja (Radovanović, 1995, 1995a, Raduški, 2006).

Dalje, Muslimani su u jugoslovenksim popisima nakon Drugog svestkog rata vrlo različito tretirani. U popisu 1948 oni su bili «Muslimani neopredeljeni», zatim u narednom popisu, 1953 «Jugosloveni neopredeljeni», a u popisu 1961 «Muslimani u etničkom smislu», da bi u popisu 1971 stekli status jednog od 6 konstitutivnih naroda bivše SFRJ (Raduški, 2006). Status nacionalnosti, Muslimani su zadržali i u popisu Republike Srbije (bez Kosova i Metohije) iz 2002. Međutim, u popisu 2002 uvedena je, pored postojeće, jos i nova odrednica «Bošnjak». Razlozi su dvojaki 1) uspostavljanje nezavisne i međunarodno priznate države, Federacije BiH 1992 godine, koja je formirana od nekadašnje jugoslovenske republike; 2) izvesna konfuzija i odsustvo saglasnosti oko nacionalnog izjašnjavanja unutar samog muslimanskog etničkog korpusa (ibidem). «Tako su Muslimani, odnosno Bošnjaci, generalno, prešli put od nacionalno neopredeljenih, Jugoslovena neopredeljenih, preko konstitutivnog naroda, do statusa nacionalne manjine (misli se na Republiku Srbiju, prim MB)» (Raduški, 2006:53).

⁴ Prema misljenju pojedinih autora, Muslimanska nacija je promovisana u doba politike nesvrstanosti, I tesnih veza sa drzavama tzv Treceg sveta, bivseg jugoslovenskog drzavnog I partijskog vrha na celu sa J.B. Titom.

Nešto slično događalo se i sa etničkim obeležjem - «Jugosloveni». Da li će se oni tretirati kao politička ili etnička kategorija, zavisilo je od političkih, tj šire društvenih prilika i okvira koje je nametao preovlađujući društveni sistem i ideologija. Jugosloveni su nacionalnost koja nema etničko poreklo, pa su se oni identifikovali sa državom. U početku su se najtešnje povezivali sa Muslimanima, zatim su dobili status «Jugoslovena neopredeljenih» (u popisu 1961), potom kao grupa lica koja se nije nacionalno opredeljivala (1971, 1981), da bi u popisima 1991 i 2002 stekli status nacionalno opredeljenih lica odmah iza Srba i Crnogoraca (Raduški, 2006), (tabela 2).

Pored nacionalnog opredeljivanja, pojedinci i društvene grupe imaju i ustavom zagarantovana prava na: 1) *regionalno izjašnjavanje* (Šumadinac, Dalmatinac, Banaćanin), kao i 2) da se deklariraju kao *neizjašnjeni, neopredeljeni* (vrlo je indikativno i da je ova poslednja kategorija «anacionalnih» u Srbiji doživela desetostruki porast u međupopisnom periodu 1991 - 2002!!) (tabela 2)⁵

Tokom vremena klasifikacije se često proširuju, kao sto je recimo slučaj sa uvođenjem Bunjevaca, Egipćana i Šokaca u popisu 1991, odnosno Aškalijski, Bošnjaci, Goranci i Cincari u popisu Republike Srbije 2002.

Tabela 2. Etnička struktura Republike Srbije (bez Kosova i Metohije)					
Nacionalnost	1991 broj	%	2002 broj	%	Indeks rasta 2002/1991
Ukupno	7576837	100,0	7498001	100,0	99,0
Srbi	6061917	80,0	6212838	82,9	102,5
Crnogorci	117761	1,6	69049	0,9	58,6
Jugosloveni	312595	4,1	80721	1,1	25,8
Albanci	74303	1,0	61647	0,8	83,0
Bošnjaci	-	-	136087	1,8	88,2*
Bugari	26416	0,3	20497	0,3	77,6
Bunjevci	21236	0,3	20012	0,3	94,2
Vlasi	15675	0,2	40054	0,5	255,5

⁵ Opcija regionalnog izjašnjavanja prvi put je uvedena u popis SFRJ 1971. Nakon toga došlo je do burnih reakcija i kritika takvog rešenja, koje je okarakterisano kao “nacionalno uznemiravanje”, stvaranje “nacionalnog razdora” i sl, pa je svakoj republici ostavljeno da sama odluči da li će ubuduće omogućiti takvu vrstu nacionalnog izjašnjavanja. Hrvatska i BiH su se opredelile da lica koja se regionalno izjasne svrstaju u grupu “nije se izjasnio”, dok su ostale republike nekadašnje savezne države prihvatile takav izbor. U BiH je postojala bojazan od toga da će rastući broj Muslimana početi da se regionalno izjašnjava kao “Bosanci” čime će ojačati separatističke tendencije, a u Hrvatskoj se strahovalo od teritorijalnih pretenzija Italijanske većine u Istri.

Goranci	-	-	4581	0,1	-
Mađari	337479	4,5	293299	3,9	86,9
Makedonci	44028	0,6	25847	0,3	58,7
Muslimani	176401	2,3	19503	0,3	11,1
Nemci	4745	0,1	3901	0,1	82,2
Romi	90853	1,2	108193	1,4	119,1
Rumuni	37818	0,5	34576	0,5	91,4
Rusi	2429	0,0	2588	0,0	106,5
Rusini	17795	0,2	15905	0,2	89,4
Slovaci	65363	0,9	59021	0,8	90,3
Slovenci	7811	0,1	5104	0,1	65,3
Ukrajinci	4957	0,1	5354	0,1	108,0
Hrvati	94244	1,2	70602	0,9	74,9
Česi	2675	0,0	2211	0,0	82,7
Ostali	11318	0,1	11711	0,2	103,5
Neizjašnjeni/ neopredeljeni	9988	0,1	107732	1,4	1078,6
Regionalna opredeljenost	4706	0,1	11485	0,2	244,1
Nepoznato	34324	0,5	75483	1,0	219,9
Napomena: *indeks rasta (88,2) odnosi se na Muslimane i Bošnjake zajedno					
Izvor: Raduški, Nada (2006:55)					

Kao što se iz tabele 1 može videti, teritorija Srbije, bez Kosova i Metohije, je u etničkom smislu *homogena*, sa preovlađujućim stanovništvom srpske nacionalnosti (preko 80%). Ipak, etnički sastav nije ujednačen na čitavoj teritoriji Republike. Tako na primer u centralnoj Srbiji, udeo Srba je viši od proseka i iznosi 89,5%, dok je u Vojvodini, njihov udeo niži za skoro 1/3, tj 65% (Raduški, 2006). Na nivou Republike kao celine, drugo mesto zauzimaju Mađari, sa gotovo 4%, a potom Bošnjaci i Romi sa ispod 2% (tabela 2). U centralnoj Srbiji na drugom mestu su se našli Bošnjaci/Muslimani, doduše u neznatnom postotku od 2,8%, a u Vojvodini, Mađari, sa visokih 14% (Raduški, 2006).

Pored homogenih, postoje *heterogene* ili tzv *multikulturne, multietničke, i multikonfesionalne sredine i društva*. Heterogene populacije u etničkom smislu mogu se javiti u različitim tipovima. Jedno su tzv bimodalne heteronomije, gde preovlađuju 2 nacionalnosti, kao što je slučaj sa današnjom teritorijom Vojvodine, gde Srbi i Mađari čine ukupno $\frac{3}{4}$ populacije. Drugo su trimodalne heteronomije, gde se većina stanovništva svrstava u 3 etnička korpusa (nacionalnosti), (slučaj BiH, Švajcarske i drugi). Najzad, «prava» multikulturna društva i populacije su ona u kojima ima puno stanovništva i

društvenih grupa različitog, etničkog porekla ili sastava (SAD, Kanada, Australija, Novi Zeland, bivša SFRJ, bivši SSSR itd).

Porast odnosno pad pojedinih nacionalnosti tokom vremena duguje se delovanju 2 vrste činilaca: 1) promenama u nacionalnom opredeljenju; i 2) etnonacionalnim, istorijskim u kulturnim procesima, nastajanja, širenja i opadanja nacija, rasa i konfesija tokom vremena; 3) etnodemografskim kretanjima, tj komponentama porasta, nataliteta, mortaliteta i migracija. Ukoliko se tokom vremena beleže promene u kretanju etničkih grupa u uslovima nepromenjenog prirodnog priraštaja po nacionalnosti, onda se s pravom može pretpostaviti delovanje tzv «nedemografskih faktora»: promene nacionalne pripadnosti, različitih metodoloških rešenja od popisa do popisa, buđenja nacionalne svesti kod jednih, odnosno anacionalnosti kod drugih, potomstvu iz mešovitih brakova, asimilacijama i integracijama (Raduški, 2006). Obrnuto, do pada u brojnosti neke nacionalne grupe, posebno manjinske, može doći usled pojava nacionalne mimikrije, distanciranja od sopstvene nacionalnosti (asimilacije i integracije u neku drugu naciju), tj etnonacionalnom fluktuiranju (primer Romske nacionalnosti i drugih tzv flotantnih etničkih grupa) i pored, recimo, visokih stopa prirodnog priraštaja i obnavljanja (Knežević, A, 2006).

Prema tome, etnička struktura je jedna veoma osetljiva socio - demografska kategorija. Kao što smo videli, ona je izraz prava na subjektivno izjašnjavanje, pa je, samim tim, podložna menjanju u vezi sa ličnim osećanjima i grupnim identifikacijama. Ipak, ona odražava sliku nacionalnog sastava određenog društva i stanovništva. Ta empirijska realnost može nekada da bude iznenađujuća (primer Egipćana i Aškalija u Srbiji), ali ona jeste statistička predstava «koju moramo prihvatiti kao istorijsku, političku i etnodemografsku realnost, i u svim analizama se prema njoj odnositi kao prema zvanično utvrđenoj činjenici» (Radovanović, S, 1995a:113)

8. 4.2. Struktura stanovništva prema jeziku

Jezik je jedno od osnovnih kulturnih obeležja stanovništva, koji omogućava socijalnu interakciju sa širom zajednicom. Jezik određene etničke grupe se obično

poklapa sa nacionalnošću, mada je česta pojava nepodudarnosti etničke i jezičke pripadnosti.

Raspored učestalosti stanovništva prema jeziku, služi, kao što smo već naveli, kao kontrolno obeležje etničke strukture, jer se smatra objektivnijim obeležjem⁶. Pri tome se obično misli na maternji jezik, mada u praksi svakodnevnog života može postojati razlika između maternjeg i govornog jezika (kod imigranata, stanovništva koje je sklopilo mešovite brakova i njihove dece, manjinskih društvenih i etničkih grupa, zatim u izrazito multietničkim sredinama, kao i u slučaju marginalaca, kao što su Romi i sl).

Postojanje velikog broja jezika u etnički heterogenim društvima može predstavljati ozbiljnu barijeru u društvenim komunikacijama. Otuda se često pribegava uvođenju «službenog» jezika, kao strategije uspostavljanja socijalne kohezije na globalnom nivou (slučaj Indije, gde je službeni jezik engleski i sl).

8.4.3 Strukture prema religiji

Veroispovest služi kao jedan od kriterijuma za ispitivanje etničkog sastava stanovništva. Gotovo svaki pojedinac se rađa u određenom religijskom kontekstu (pravoslavnom, katoličkom, protestantskom, muslimanskom), bilo da je aktivni ili pasivni vernik, tako da neki američki autori smatraju ovu osobinu kao jednu od osnovnih pripisanih, na samom rođenju. Ipak, činjenica je da se deo populacije, posebno potomstvo mešovitih brakova, deklarise kao ateista, kao i da pojedinac može tokom svoga životnih ciklusa menjati religioznu pripadnost.

Ovo obeležje je kao i etnicitet pod jakim uticajem opšte društvenih i političkih prilika, za što dobar primer pruža recimo bivša zajednička jugoslovesnka država (SFRJ) u kojoj se veliki broj ljudi deklariseo kao ateisti, pod uticajem snažne države i komunističke ideologije⁷. Sa raspadom zajedničke države i socijalnim haosom koji je potom nastupio, uključujući i krvave oružane sukobe na prostorima nekada konstitutivnih

⁶ Da jezik ne mora biti dovoljna *differentia specifica* etničke pripadnosti dobar primer pruža bivša SFRJ, pa i SRJ, u kojima je stanovništvo pretežno govorilo istim jezikom, srpskohrvatskim, odnosno srpskim, a da je pripadalo različitim nacionalnostima (slovenačkoj, hrvatskoj, srpskoj, muslimanskoj, makedonskoj, crnogorskoj, albanskoj i sl).

⁷ U popisu 1953 gotovo 14% stanovništva Srbije i Crne Gore (nekadašnje SR Jugoslavije) se izjasnilo kao «bez vere». Nasuprot, 1991 je samo 2% stanovništva iste teritorije sebe deklariseo kao «nije vernik» (Radovanović, 1995).

republika, oživljavaju nacionalističke ideologije i jača uloga crkve, pre svih, pravoslavne, katoličke i muslimanske, što se odrazilo i na pojačanu religioznu identifikaciju stanovništva.

Tako je obeležje veroispovesti ponovo uvedeno u popisnu klasifikaciju 1991, prvi put nakon 1953 godine. Ono je zadržano i u popisu Republike Srbije 2002. U svim tim situacijama, pojedincima je dopušteno da se subjektivno izjašnjavaju o tome da li sebe smatraju pripadnicima određene konfesije.

Demografski značaj ispitivanja ovog sociokulturnog obeležja je u njegovoj povezanosti sa fertilitetom. Poznato je da unutar jedne populacije, postoje značajne razlike u reproduktivnom ponašanju zavisno od pripadnosti određenoj veroispovesti i nacionalnosti. Dobar primer je različiti reproduktivni modeli stanovništva hrišćanskog kulturnog kruga (pravoslavnog, katoličkog), pa i Protestanata u odnosu na recimo muhamedanski (Muslimane). U SAD-u je uočena velika razlika u broju dece Katolika i Protestanata. Tokom većeg dela 19 i 20 veka, ove dve konfesije su imale bitno različite reproduktivne norme (izražene brojem dece). Protestanti su kako u SAD, tako i u severo-zapadnoj Evropi imali po pravilu manju porodicu od Katolika (primer Italije, Španije, Portugalije), pa se oni smatraju i društvenim grupama koje su prve otpočele sa tranzicijom nataliteta. Ipak u drugoj polovini 20 veka, te razlike se postepeno tope, ali se rađa opozicija u odnosu na Muslimane.

8.4.4. Rasna struktura stanovništva

Demografski pojam rase razlikuje se od genetsko - antropološkog. Genetsko određenje se odnosi na antropomorfne osobine: boju kože, boju očiju, visinu, cefalni indeks.

U demografiji se rase tretiraju kao društvene grupe, čiji se pripadnici razlikuju po svome spoljašnjem izgledu. Pojam rase u socijalnoj demografiji ima značenje socijalne konstrukcije. Interes za njeno proučavanje proističe usled tesne povezanosti rasne i socijalne stratifikacije, pa otud i relevantnog demografskog ponašanja. Tako na primer, Afro-Amerikanci čine ubedljivo najveću manjinsku grupu od skoro 30 miliona ili 10% stanovništva (podatak iz popisa 1990). Njihovi pripadnici su u kategorijama nižeg

socijalnog statusa, pa otuda imaju više stope smrtnosti, niže obrazovanje, slabiju kvalifikacionu strukturu, manje su plaćeni, a njihove su porodice fragilnije (više stope razvoda) u odnosu na belo stanovništvo, posebno Protestante. Prema podacima iz 1990 godine, belkinje stare 25-34 godine rađale su, prosečno, 1,28 dece, ili za oko 36% manje od Afro-Amerikanki (1,75 dece po ženi). Pored toga, ove poslednje su imale prosečno veći broj dece trećeg reda (veće porodice), pa se i ovim faktorom objašnjava njihov niži socijalni status (manje resursa treba deliti na veći broj članova).

Šira literatura:

Mrđen, Snježana (2002) «Narodnost u popisima - promenljiva i nestalna kategorija», *Stanovništvo*, god XL, br 1- 4

Radovanović, Svetlana (1995) «Etnička struktura i maternji jezik» u Radovanović, S, et al, *Domaćinstva i stanovništvo SR Jugoslavije prema popisu 1991*, Beograd: CDI IDN i Savezni zavod za statistiku

Raduški, Nada (2006) «Etnička slika Srbije na početku XXI veka» u *Nase Teme*, tematski broj «Bela Kuga», Beograd:Sluzbeni Glasnik, br 01

Raduški, N (2001), »Etnocentrične migracije stanovništva Vojvodine krajem XX veka – uzroci i posledice«, Novi Sad:*Zbornik Matice Srpske za društvene nauke*, 110-111

Raduški, N, (2001a) «Izbeglice i druga ratom pogođena lica», *Demografski pregled br 8*, Beograd: Ministarstvo za socijalna pitanja i CDI IDN

Primeri za vežbanje:

Demografska statistika 1999 (Beograd: SZS), tabela 3-15 (Stanovništvo prema nacionalnoj pripadnosti i polu, prema popisima)

1. Utvrditi promene etničke strukture prema popisima (od 1948-1991)
2. Uporediti porast Srba, Mađara i Albanaca u periodu 1948-1991 i u pojedinim međupopisnim razdobljima
3. Izračunati koeficijente feminiteta za najbrojnije etničke grupe 1991. Izračunati koeficijente maskuliniteta Albanaca i Srba i Crnogoraca